

Stredná Európa a jej integračné pokusy

Peter Horváth

Summary

In the article, the author deals with the problems of Central Europe. He imagines it as a region which in present-day belongs to the most discussed in the frame of Europe. It is not accidental that writers, historians, ethnologists, art historians, political scientist and several others took part in discussions about the question of Central Europe.

It is not difficult to point the centro-europeanism as a certain cultural and historical factor. More difficult is to specify Central Europe as the political region. Politicians and political subjects of large political area of Europe from the Baltic Sea to northern Italy and from the Rhine to the eastern Carpathians operate with the political factor of centro-europeanism. The problem is that the geographical assessment of political area of Central Europe is ambiguous and moreover, the factor of time and political changes which happened in modern history affected it in a great way. Central Europe can be understood differently in the beginning of 20th century, in the inter-war period, during the cold war and after 1989. Another problem is that although centro-europeanism is needed to be understood as multinational political (and not only political) factor, most of the opinions about Central Europe come from national perspective of selected Central-European community. In other words, it is possible to declare that there are as many ideas of Central Europe as political nations, which consider they to be Central-European.

Základné geopolitické poňatie strednej Európy, ktoré sa objavilo v minulom vývoji Európy, bolo snáď najjasnejšie sformulované v článku M. Kunderu *Únos Západu* v roku 1985. Toto poňatie odrážalo predovšetkým skutočnosť obdobia studenej vojny a stredná Európa v ňom bola chápaná ako časť Západu, ktorá je však v držaní európskeho Východu. Západná Európa však bohužiaľ, podľa M. Kunderu, na túto svoju dôležitú časť v období studenej vojny zabudla. Kunderove poňatie z polovice 80. rokov 20. storočia by sme mohli asi najlepšie označiť konceptom strednej Európy ako „periférie Západu“.

Veľké politické zmeny zahájené v 90. rokoch 20. storočia v strednej Európe však neznamenali objavenie zásadne nových poňaní strednej Európy ako geopolitického regiónu. Došlo však k výrazným modifikáciám dovtedajších koncepcií. I na začiatku 21. storočia troma základnými geopolitickými pojmami strednej Európy zostávajú koncepcie „Medzieurópy“, „Mitteleuropy“ a „Európskej periférie“. Len sa zmenili a menia vďaka súčasnému politickému vývoju v celoeurópskom kontexte.

Poňatie „Medzieurópy“ môže nadväzovať aj na určité oživenie tejto koncepcie v niektorých disidentských kruhoch, ku ktorému dochádzalo od konca 70. rokov. Bývalé „Rakúsko-Uhorsko“ začalo byť chápané nielen ako historicky jedinečný kultúrny útvar¹,

¹ Tento názor sa výrazne objavoval napríklad v úvahách českých intelektuálov (K. Kosík už v 60. rokoch)

ale tiež ako možná základňa nového politického usporiadania strednej Európy.² Bolo to predovšetkým maďarské prostredie, kde koncept „Medzieurópy“ zachovával v prvej polovici 90. rokov svoju „najčistejšiu“ podobu.³ Nebolo ani z tohoto uhľa pohľadu vôbec náhodou, že na začiatku 90. rokov vznikajúca Central European University po „geografickom hľadaní“ svojho hlavného pôsobišťa, keď sa uvažovalo najskôr o Bratislave a potom o Prahe, nakoniec bezpečne „zakotvila“ v Budapešti.

Ak na začiatku 90. rokov bolo geografické poňatie strednej Európy ako „Medzieurópy“ spojené ideovo skôr s konzervatívnym myslením⁴ a zároveň predovšetkým s geografickým priestorom bývalej podunajskej monarchie, koncom 90. rokov už dochádzalo k výrazným posunom. Koncept „Medzieurópy“ získal svojich stúpcov aj medzi politicou ľavicou a politické centrum takto chápanej strednej Európy sa posunulo postupne do Poľska.

Bolo to spôsobené tým, že Poľsko, Česká republika a Maďarsko sa stali po roku 1999 členmi NATO a otázka vstupu do Európskej únie bývalých komunistických stredoeurópskych krajín nebola len záležitosťou všeobecných debát, ale aj konkrétnych politických jednaní. Opozícia voči členstvu v NATO, predovšetkým z obavy, že stredná Európa sa príliš „vychýli“ z určitej rovnováhy medzi Západom a Východom v prospech Západu, vyvolala záujem politickej ľavice v týchto krajinách o koncepciu „Medzieurópy“. V ľavicových kritikách rozširovania NATO do strednej Európy začali byť pozitívne zdôrazňované koncepcie Palackého a Hodžu.⁵

Politika „mostu“ bola v 90. rokoch v dobe vlád V. Mečiara chápaná mnohými ako najprirodzenejšia pre medzinárodné postavenie Slovenska medzi Západom a Východom. „Zvláštne vzťahy“ s Ruskom a Ukrajinou sa však predovšetkým stali dôležitou súčasťou politiky Poľska.⁶ Poľsko sa týmto „zvláštnym vzťahom“ navyiac mohlo stať prirodzeným centrom strednej Európy, hlavne pre takých susedov, ako je, vedľa Slovenska, napríklad Litva.

Koniec studenej vojny však spôsobil, že tiež stará koncepcia „Mitteleuropy“, ktorá sa zdala kedysi definitívne „pochovaná“ výsledkami I. svetovej vojny, sa opäť objavila, samozrejme v modifikovanej forme zodpovedajúcej súčasným európskym realitám. Znovuzjednotenie Nemecka v roku 1990, vstupom Rakúska do Európskej únie v roku 1995 a rozšírením Európskej únie východným a juhovýchodným smerom, sa zásadne geopoliticky zmenilo postavenie Nemecka v Európe.

Pripojenie „nových krajín“ do Spolkovej republiky sa Nemecko stalo krajinou s výrazne najvyšším počtom obyvateľov. Prehĺbenie európskeho integračného procesu zase znamenalo odstránenie tých najviditeľnejších symbolických (a nielen symbolických) atribútov suverenity, ktoré v celoeurópskom kontexte odlišovali Rakúsko od Nemecka. V roku 1998 Rakúsko pristúpilo k Schengenským dohodám, takže skončili hraničné kontroly medzi oboma nemecky hovoriacimi krajinami a od roku 2002 platí v oboch krajinách rovnaká mena euro.

To, čo bolo kedysi považované za základ pre vznik „Mitteleuropy“, t. j. pevné ekonomické a politické prepojenie stredoeurópskych nemecky hovoriacich oblastí (a

² Tieto názory sa objavovali napríklad v revue *Střední Evropa* a snád' najvýraznejšiu podobu dostali v knihe maďarsko-francúzskeho historika F. Fejtöho *Rekviem za mŕtvu dušu*

³ Napríklad v úvahách J. Szücsa o strednej Európe ako geografickom západnom okraji východnej Európy a zároveň ako o východnom kultúrnom okraji západnej Európy.

⁴ Napríklad okolo revue *Střední Evropa*

⁵ K najvýraznejším patrili napríklad Čech O. Krejčí

⁶ Nakoniec tieto vzťahy neboli vnímané ani ako prekážka poľského členstva v celoeurópskych inštitúciách, ale naopak ako dôležitý atribút Poľska v celoeurópskom kontexte.

predovšetkým Rakúska) s Nemeckom, ktoré takto posilnené vytvorí okolo seba prirodzenú geopolitickú pevnú strednú Európu, sa môže zdať opäť realitou.

Geopolitická situácia v Európe je však dnes veľmi rozdielna od situácie pred I. svetovou vojnou. Pochopiteľným záujmom Nemecka je hrať významnú úlohu v európskej politike a geopolitická zmena, keď pádom „železnej opony“ a plánovaným rozšírením Európskej únie na východ sa Nemecko „presunulo“ z „okraja“ Európskych spoločenstiev do „centra“ Európskej únie. Stredná Európa sa stala prirodzeným geopolitickým priestorom nemeckej zahraničnej politiky. Nemecko bolo preto okamžite po skončení studenej vojny advokátom rozšírenia Európskej únie o ďalšie krajiny strednej Európy.

Nemeckú stredoeurópsku politiku však musíme vidieť v celoeurópskych súvislostiach. Nemecké geopolitické pozície nie sú dnes stavané proti západným mocnostiam, ani proti Rusku, ako tomu bolo pred I. svetovou vojnou. Naopak, nemecké chápanie svojho nového geopolitického postavenia je predovšetkým vyjadrením podpory prehĺbenia európskej politickej integrácie, predovšetkým procesu federalizácie Európy, t. j. modelu, s ktorým má povojnové demokratické Nemecko tie najlepšie skúsenosti.

Ak má nové geopolitické postavenie Nemecka v strednej Európe nejaký dopad na nemeckú zahraničnú politiku, potom to nie je kvôli obmedzeniu vzťahov k ostatným častiam Európy a Rusku, ale práve pre prehĺbenie tejto spolupráce všetkými geostrategickými smermi. Aj takto sa dá chápať vyrovnávanie určitej jednostrannosti spolupráce predovšetkým s Francúzskom v nemeckej európskej politike, ktorá po roku 1963 v podobe osy Paríž – Bonn po niekoľko desaťročí dominovala politike Európskeho spoločenstva. Summit Európskej únie v Nice v roku 2002 preukázal, že nemecký postoj voči ďalšiemu vývoju európskej integrácie sa nebude opierať len o spoluprácu s Francúzskom, ale bude širšie otvorený voči celej Európe, vrátane kandidátskych krajín Európskej únie v strednej Európe.

Druhá zásadná geopolitická zmena súčasnej „Mitteleuropy“ je v porovnaní so situáciou pred I. svetovou vojnou ovplyvnená tým, že nemecky hovoriacou stredoeurópskou krajinou je popri Nemecku len Rakúsko. S výnimkou Južného Tirolska⁷ zmizli nemecky hovoriace komunity z ostatných oblastí strednej Európy. Nemčina nie je ani hlavným jazykom širšej komunikácie v mestách strednej Európy, ktorá sa otvorila európskej a svetovej turistike, zvlášť po politických zmenách v roku 1989.

Toto silne limituje vplyv nemeckej kultúry v oblastiach, ktoré boli vždy chápané ako súčasť „Mitteleuropy“. Nakoniec ani nemecká ekonomika, najväčšia v európskej únii, nemôže byť dnes chápaná ako najzdravšia v Európe, čo nemôže mať dopad na postkomunistické krajiny strednej Európy, úzko späté s importom a exportom z Nemecka. Navyše prejavy nacionalistickej politiky, vychádzajúce často zo stredoeurópskeho priestoru nemeckej jazykovej oblasti⁸ nielen oslabujú záujme verejnosti z východnej strednej Európy (nenemeckej) o spoluprácu so západnou strednou Európou (nemecky hovoriacou), ale vedú často až k nacionalistickým protireakciám, čoho dôkazom môže byť „diskusia“ okolo česko-slovenských prezidentských dekrétov zo 40.-tych rokov, otvorená opäť v roku 2002. Koncept „Mitteleuropy“, aj prispôbený novej európskej geopolitickej situácii, môže byť tak

⁷ Ak tu po pristúpení Talianska v roku 1998 ku Schengenským dohodám a zavedení eura malo pochopiteľne podobné súvislosti ako v prípade Rakúska

⁸ ide najmä o bavorskú CSU (Nemecko) a z rakúskej Strany slobodných

dnes prijímaný skôr v Maďarsku a v Chorvátsku, ale rozhodne menej v Českej republike alebo Slovinsku.

Koncepcia, ktorá však najviac vstúpila do svetovej politiky po rozpade sovietskeho bloku, bola koncepcia strednej Európy ako „periférie Západu“. Vari najfrekvencovanejším heslom, ktoré sa ozývalo v uliciach bývalých komunistických miest strednej Európy po kolapse predchádzajúceho systému, bolo „Späť do Európy!“ . Kunderové poňatie, že stredná Európa ako súčasť Západu bola dlho v „neprirodzenom“ držaní Východu, čo spôsobilo jej celkové zaostávanie ako periférie za „prirodzeným“ centrom – západnou Európou, bolo všeobecne prijímané.

Prekonanie všetkých rozdielov medzi strednou a západnou Európou, plné zapojenie do všetkých politických a ekonomických štruktúr Západu, bolo hlavným heslom nových demokratických vlád Poľska, Česko-Slovenska a Maďarska na začiatku 90. rokov. „Rozplynutie“ strednej Európy v jednotnej Európe sa tak stalo hlavným dlhodobým ekonomickým a politickým programom týchto krajín. Tento spoločný cieľ, napokon všeobecne akceptovaný Západom, vytvoril základ pre spoločnú stredoeurópsku politiku týchto krajín v poslednej dekáde 20. storočia a začiatkom 21. storočia. Prvým konkrétnym krokom bolo vytvorenie Višeγράdskej skupiny v roku 1991, pôvodne ako spojenia týchto troch stredoeurópskych krajín.

To, že Višeγράdska skupina zostáva naďalej obmedzená na tieto krajiny (po roku 1993 po rozpade Česko-Slovenska sú štyri)⁹, sa nakoniec ukazuje ako najväčšia výhoda. Iné zoskupenie, ktoré sa hlásia k stredoeurópskej spolupráci v nových geopolitických podmienkach 90. Rokov, doplatili na určitú geografickú bezbrehosť. Príkladom môže byť pôvodné Alpsko-adriatické zoskupenie, zmenené v roku 1991 na Hexagonálu a rok potom vo Viedni na Stredoeurópsku iniciatívu, ktorá má v súčasnosti 16 členov.¹⁰ Rovnako ako CEFTA¹¹, pôvodne založená v roku 1992 ako ekonomický nástroj Višeγράdskej skupiny, sa rozšírila o ďalšie krajiny bývalého sovietskeho bloku vo východnej Európe.

Ak Stredoeurópska iniciatíva uviazla v problémoch balkánskeho konfliktu, CEFTA neuspela ako integračné zoskupenie vďaka vývoju silnejších ekonomík stredoeurópskych krajín, ktoré sa jednoznačne orientovali na Európsku úniu, na rozdiel od spolupráce so zaostávajúcimi ekonomikami bývalých komunistických krajín východnej Európy. Zvláštnym prípadom sú neformálne schôdzky prezidentov stredoeurópskych krajín, ktorých sa zúčastňujú prezidenti od Nemecka po Ukrajinu. Politický význam týchto schôdzí však naďalej znižuje rozdielna pozícia prezidentov v politických systémoch týchto krajín.

⁹ v prípade rozšírenia sa najčastejšie uvažuje o Slovinsku

¹⁰ Členskými štátmi Stredoeurópskej iniciatívy sú: patrili Albánsko, Bielorusko, Bosna a Hercegovina, Bulharsko, Česká republika, Chorvátsko, Taliansko, Maďarsko, Macedónsko, Moldavsko, Poľsko, Rakúsko, Rumunsko, Slovensko, Slovinsko a Ukrajina.

¹¹ CEFTA (Central European Free Trade Agreement) alebo Stredoeurópska dohoda o voľnom obchode bola podpísaná v poľskom Krakove (1992).

Je dohodou o voľnom obchode a jej cieľom bolo vytvorenie medzi Českou republikou, Maďarskom, Poľskom, Slovenskom, Slovinskom, Rumunskom a Bulharskom oblasť voľného obchodu pre priemyslové výrobky. Rozsiahla liberalizácia obchodu sa týka tiež poľnohospodárstva.

CEFTA nie je medzinárodnou organizáciou, teda nemá žiadny sekretariát ani iné stále orgány. Všetky jednania sú zamerané na odstraňovanie prekážok vo vzájomnom obchode. Zasadnutia Spoločného výboru za účasti ministrov zodpovedných za vonkajšie obchodné vzťahy sa konajú spravidla jedenkrát ročne.

Doterajší vývoj spolupráce Višeγράdskej skupiny narážal a naráža na celý rad problémov. Z nich je dobre viditeľné napríklad osobitné postavenie Poľska, ktoré vďaka svojej veľkosti, významu jeho geostrategickému postaveniu a ekonomickým zvláštnostiam.¹² Ďalej je to súperenie jednotlivých krajín medzi sebou o to, kto je „favoritom“ Západu. Zvlášť je to vidieť v celom období napríklad na „žiarlivosti“ medzi Českou republikou a Maďarskom v otázke, kto priláka najviac zahraničného kapitálu. Ďalším problémom je citlivá otázka postavenia početnej maďarskej menšiny na Slovensku, ako aj v 90. rokoch vykazované prvky nestability stranického systému na Slovensku (vznik a rozpad mnohých politických strán, ktoré počas svojej krátkej existencie sú účastné na vládnej moci).

Napriek tomu stredoeurópska politika Višeγράdskej skupiny dosiahla viacero úspechov. Spoločný postup prispel k rýchlemu a plynulému odsunu sovietskych vojsk z tohoto regiónu, k zrušeniu organizácie Varšavskej zmluvy a k začleneniu sa do európskych štruktúr. Všetky krajiny Višeγράdskej skupiny sú považované za pripravených budúcich členov Európskej únie.

Pojem strednej Európy ako „periférie“ prestane byť aktuálny až keď zmiznú základné ekonomické, sociálne a kultúrno-politické rozdiely medzi týmito krajinami a ich západnými susedmi. Bude to asi až otázka generácií. Inými slovami – až s úplným skončením postkomunistického obdobia skončí aj geopolitický koncept strednej Európy ako „periférie“ Západu.

Naopak geopolitické poňatie strednej Európy ako „Medzieurópy“ môže v budúcnosti postupne naopak získať na aktuálnosti. Bude to ale len za predpokladu, ak by sa Európska únia snažila viac sa rozšíriť do východnej Európy (ak by sa teda členským štátom stala napríklad Ukrajina). Región strednej Európy by tak mohol získať v rámci Európskej únie opäť špecifické geopolitické postavenie ako oblasť, ktorá najlepšie rozumie krajinám východnej Európy, má voči ním „zvláštne“ vzťahy a môže preto najlepšie sprostredkovať ich plné ekonomické a politické zapojenie do Európskej únie.

Nakoniec ani koncepcie „Mitteleuropy“ nestratia v budúcnosti možno na svojej dôležitosti. Bude to záležať na ďalšom vývoji vo vnútri Európskej únie. Za predpokladu, že by sa Európska únia stala takou politickou asociáciou štátov, ktorá by vo vnútri zvyhodňovala postavenie veľkých štátov, potom by pochopiteľne pre Nemecko bolo výhodné vytvoriť si formou užšej spolupráce určitú širšiu oblasť zo štátov, ktoré by podporovali jeho politiku v rámci Európskej únie.

Regióny strednej Európy by v transformovanej Európe mohli už svojou „stredovosťou“ byť veľmi atraktívne pre ostatné časti Európy. Či sa regionalizovaná stredná Európa môže v budúcnosti stať akýmsi „pivotom“ nenacionálne politicky organizovanej strednej Európy bude záležať však najviac na samotných Stredoeurópanoch. Len ak sa dokážu zbaviť svojej „sebasústredenosti“ a často úzkoprsého patriotizmu a budú široko otvorení podnetom (samozrejme iba pozitívnym) z ostatných regiónov Európy, potom takto zmenená stredná Európa môže byť aj skutočným stredom – „srdcom“ – Európy.

Historické integračné procesy v strednej Európe

¹² Samostatnou kapitolou v prípade Poľska je jeho agrárny sektor

Obdobie medzi dvoma svetovými vojnami je charakteristické vytváraním rôznych integračných plánov, ktoré mali prekonať heterogenitu u stredoeurópskeho regiónu. Tieto plány a spriaznené politické prúdy siahajú naspäť až do 19. storočia a možno ich rozdeliť do štyroch dobre definovateľných prúdov:

- 1.) ideológia federatívnej habsburskej ríše
- 2.) vývoj konceptu nemeckej Mitteleuropy
- 3.) zjednotenie slovanského obyvateľstva, panslavizmus, neskôr zahrňujúci aj myšlienku spolupráce, prípadne spojenie so Sovietskym zväzom
- 4.) najrôznejšie konfederatívne aspirácie tých národných štátov, ktoré boli nástupníckymi štátmi mnohonárodnostných ríš.¹³

Tieto integračné plány však nakoniec vždy v medzivojnovom období skôr či neskôr skrachovali, hoci ich bolo viacero. Napríklad Masarykova idea Stredoeurópskej únie (združenie menších národov, vrátane napríklad Arménov, a teda dosah až na stredný Východ), tiež jeho rokovania v Paríži o menšom bloku zloženom z Česko-Slovenska, Poľska, Juhoslávie, Rumunska a Grécka. Tieto plány sa ale stali nerealizovateľnými „vďaka“ vojenskému konfliktu s Poľskom o Tešínsko. Je zaujímavé, že Masaryk vo svojich integračných plánoch nepočítal s úlohou Maďarska. V roku 1936 navrhol Milan Hodža plán Dunajskej únie.

Stredná Európa v predstave Milan Hodžu

K najvýznamnejším predstaviteľom slovenskej politickej elity v 20. storočí, ktorá sa snažila o vlastné videnie postavenia Slovenska (a Česko-Slovenska) v európskom priestore, patrili Milan Hodža. Tento významný politik, ktorý sa ako prvý Slovákom stal predsedom česko-slovenskej vlády v roku 1935, predložil svoju vlastnú koncepciu usporiadania strednej Európy v diele *Federácia v strednej Európe*.

Základným bodom jeho koncepcií boli ekonomické a hospodárske vzťahy v rámci európskych regiónov. Vo svojich prácach vytýčil v Európe dve osy, ktoré ju rozdelili do troch koridorov. Prvým bol západoeurópsky koridor, ktorý ležal pozdĺž osy Rotterdam-Marseille a s jadrom v okolí riek Rýn a Rhóna. Toto územie patrilo k industriálne najrozvinutejším. Hráčom čísla na tomto teritóriu bolo Nemecko. Druhým bol stredoeurópsky koridor, ktorého os ležala medzi Gdaňskom a Solúnom. Tretí región, východne od strednej Európy, umiestnil pod zónu vplyvu Sovietskeho zväzu a nepredstavoval podľa Hodžu prirodzenú súčasť Európy.

Zaujímavým je jeho postoj voči Nemecku, ktoré sa vždy hlásilo k patronátu nad strednou Európou. Hodža ho priamo odmieta v kultúrno-politickej a geografickej rovine začleniť do tohoto regiónu: „*Ani zemepisne nie je Nemecko predurčené na čelo strednej Európy. Napriek všetkým námietkam nemeckých odborníkov a najmä neodborníkov je chrbtovou kosťou strednej Európy nie je Nemecko, ale koridor: Visla – tešínsko-žilinský priesmyk – Váh – stredný Dunaj – srbská Morava – Vardar – Solún. Už nemecký geograf Partsch posúva východnú hranicu strednej Európy až k línii Memel – Burgas, berie teda do nej Bulharsko a Rumunsko i Grécko, prenecháva však hranicu západnej línie Ostende – Ženeva. Právom sa možno opýtať: čo teda zostane pre Európu západnú? Nemecký geograf Penck koriguje svoje i svojich kolegov názory veľmi rázne: Nie je tomu tak, že by sme (Nemecko) žili v strede Európy. Potom konštatuje, že územným stredom Európy je kraj pri prameni Memelu, populačným asi Česko-*

¹³ Bližšie Waissová, Š.: *Regionální integrace ve střední Evropě*, s. 50

*moravská vysočina. S rovnakým zreteľom na moment územný aj populačný nemožno teda nič namietať proti koridoru Visla – Vardar ako proti osi strednej Európy.*¹⁴

Hodža sa hlásil k myšlienke, že nové štáty v strednej Európy v záujme udržania svojej ďalšej existencie musia vytvoriť systém spoločnej organizačnej štruktúry, inak im hrozí nebezpečenstvo protektorstva zo strany Ruska alebo Nemecka. Nimi vytvorený stredoeurópsky model spolupráce mal byť založený na základe slobodného rozhodnutia jednotlivých štátov regiónu.

Hodžova koncepcia bola zameraná na vzájomne výhodné usporiadanie hospodárskych záujmov v strednej Európe. Rozpadom Rakúsko-Uhorska došlo k narušeniu pracne vytvorených hospodárskych vzťahov v tomto regióne. Stredná Európa mala byť podľa Hodžu najmä poľnohospodárskym (agrárnym) regiónom, ako prirodzený doplnok ku industriálnemu regiónu západnej Európy. Česko-Slovensko Logicky v jeho koncepcii zohrávalo kľúčovú úlohu Česko-Slovensko. Jedinou možnou cestou v jeho koncepcii pre partnerské spolunažívanie stredoeurópskych štátov s Nemeckom bolo vytvorenie konsolidovanej strednej Európy. Rok 1935 (vymenovaním za prvého Slováka v kresle predsedu vlády a nakrátko aj ministra zahraničných vecí) dal Hodžovi šancu na praktickú realizáciu jeho akademických úvah. Jeho plán Dunajskej únie mal dve roviny – politickú a ekonomickú.

Napriek tomu, že myšlienky Milana Hodžu nemohli byť v tej dobe v praktickej rovine realizovateľné, mnohé z nich sa stali inšpiratívnymi a podnecujúcimi pre povojnovú integráciu predovšetkým západnej Európy.

Hlavným dôvodom na neúspech a nerealizovanie všetkých týchto myšlienok je viacero. Pravdepodobne najzávažnejším je etnická nehomogénnosť (heterogentia) jednotlivých štátov a nevyriešené vzájomné spory o hranice. Ani obavy z nemeckej a ruskej rozpínavosti neboli dostatočným stimulom na hľadanie ciest ku vzájomnej spolupráci.

V období po II. svetovej vojne mala myšlienka integrácie regiónu strednej Európy svojich obhajcov predovšetkým medzi exilovými predstaviteľmi (ktorí však na druhej strane nemali žiadnu praktickú moc na jej realizovanie). Akékoľvek snahy a pokusy o integráciu štátov strednej (a východnej) Európy neboli odsúdené na úspech z dôvodu existencie železnej opony. Všetky štáty sa ocitli v Rade vzájomnej hospodárskej pomoci (RVHP) a vo Varšavskej zmluve.

Vo východného bloku došlo k postupnej diferenciacii jednotlivých štátov. Poľský, česko-slovenský a maďarský variant budovania komunizmus predstavovali historické fenomény *sui generis* a spôsobili predsa len určité špecifiká týchto štátov. Koncom 80. rokov vrcholila v tomto regióne všeobecná nespokojnosť s komunistickým režimom a tiež s prílišným vplyvom Sovietskeho zväzu. To postupne viedlo postupne k rozpadom komunistických režimov, ktoré vyvrcholili v roku 1989 a následným získaním politickej nezávislosti.¹⁵

Súčasný modely integrácie v strednej Európe

¹⁴ Hodža, M.: Federácia v strednej Európe, s. 18

¹⁵ Varšavská zmluva zanikla podpisom zmluvy 1. 6. 1991 v Moskve a Rada vzájomnej hospodárskej pomoci bola rozpustená na základe dohody z 30. 9. 1991 v Budapešti

Počiatočná bezproblémová fáza kontaktov medzi stredoeurópskymi štátmi, ovplyvnená predovšetkým názorovou zhodou medzi novými (predtým disidentskými) politickými elitami, sa skončila s výsledkom vytvorenia Višegradskej spolupráce, nazývanej aj Višegradska trojka (neskôr po rozdelení Česko-Slovenska aj Višegradska štvorka).

V ďalšej fáze, od roku 1991 do polovice roku 1994, bola založená CEFTA, Stredoeurópska dohoda o zóne voľného obchodu. Na čele štátov boli postupne nahradzované predchádzajúce elity predovšetkým pragmatickými politikmi, ktorí sa snažili o čoraz samostatnejší integračný postup svojich štátov. Rok 1994, počas ktorého sa uskutočnili v poradí druhé slobodné voľby,¹⁶ priniesol zmenu záujmu o stredoeurópsku spoluprácu - Česká republika uprednostňovala samostatný postup jednotlivých štátov.

Obdobie rokov 1994 až 1998 je charakteristické nízkym stupňom regionálnej spolupráce, aj keď rozvíjali sa iné formy. Český prezident Václav Havel bezprostredne po konferencii Partnerstvo pre mier v Prahe v januári 1994, kde Václav Klaus pripravil symbolickú smrť Višegradskej spolupráci¹⁷, sa zasadil o vytvorenie nového regionálneho fóra. Toto malo prebiehať na báze pravidelných neformálnych rozhovorov a jeho účastníkmi mali byť prezidenti Višegradskej skupiny, spolu s hlavami štátov Nemecka, Rakúska a Slovinska.

Takéto úvodné stretnutie stredoeurópskych prezidentov sa uskutočnilo v apríli 1994 v Litomyšli. Na ďalšie stretnutie boli už prizvaní aj hlavy štátov Ukrajiny, Talianska, Lichtenštajnska a Švajčiarska. Aj keď svetové agentúry zachytili tieto stretnutia, je potrebné zdôrazniť, že z dôvodu marginálneho vplyvu na realizáciu moci v jednotlivých štátoch tieto stretnutia len málo ovplyvnili regionálnu spoluprácu.

Nová fáza stredoeurópskej spolupráce sa začala po voľbách v roku 1998.¹⁸ Toto obdobie možno označiť ako oživenie regionálnych kontaktov. U politických predstaviteľov prevládol názor, že hoci jednotlivé krajiny sú v určitých oblastiach ekonomicky úspešnejšie, mnohé problémy majú spoločné. Európska únia kladla dôraz na dobré vzájomné vzťahy a na nezaťaženosť vzájomnými problémami.

Ďalšia fáza nastane od 1. mája 2004, keď všetky krajiny stredoeurópskeho priestoru sa spoločne stanú novými členmi Európskej únie.

Višegradska spolupráca

Po rozpade bloku komunistických krajín v strednej Európe v roku 1989 vyvstala v tomto regióne potreba koordinovať vzájomné vzťahy. Postupný zánik dvoch predchádzajúcich mocenských vojenských a ekonomických organizácií na čele so Sovietskym zväzom – Varšavskej zmluvy a Rady vzájomnej hospodárskej pomoci - sa stal impulzom pre vytvorenie platformy, na ktorej by bolo možné rokovať a predovšetkým spolupracovať pri presadzovaní spoločných záujmov.

¹⁶ V Poľsku, Maďarsku a Slovinsku zvíťazila postkomunistická ľavica v rôznych formách socialistických strán. V Českej republike prebehli voľby až v roku 1996 a pri moci zostala stredopravá koalícia vedená Občianskou demokratickou stranou na čele s ekonómom Václavom Klausom. Na Slovensku vo voľbách v roku 1994 vyhralo HZDS na čele s Vladimírom Mečiarom.

¹⁷ Višegradska spoluprácu označil za „prázdny regionalizmus“

¹⁸ Oproti dovtedajšiemu stavu najväčšia zmena nastala v Českej republike, keď stredopravú vládu nahradila menšinová vláda sociálnej demokracie na čele s premiérom Milošom Zemanom. Táto výmena priniesla zmenu aj v postoji Českej republiky k stredoeurópskej spolupráci, čo ocenili aj ďalšie štáty tohoto regiónu.

Prvé stretnutie najvyšších predstaviteľov troch stredoeurópskych krajín Česko-Slovenska, Poľsko a Maďarska sa uskutočnilo na pozvanie prezidenta Václava Havla v apríli 1990 v Bratislave. Toto rokovanie, hoci nesplnilo očakávania, bolo impulzom pre sériu jednaní na úrovni ministrov a expertov. Na ďalšom summite vo februári 1991 v Budapešti, a jeho následnom pokračovaní na starobyklom severomaďarskom hrade Višegrád, bola už podpísaná hlavami troch štátov Deklarácia o spolupráci Českej a slovenskej federatívnej republiky, Poľskej republiky a Maďarskej republiky na ceste k európskej integrácii. Treba podotknúť, že na tom istom mieste sa stretli v roku 1335 český kráľ Jan Luxemburský, poľský kráľ Kazimír III. Veľký a uhorský kráľ Karol I a zaviazali sa spoločne urobiť všetko pre mier, bezpečnosť a povznesenie svojich krajín. 15. február 1991 tak vošiel do stredoeurópskych dejín ako historický deň podpísania novej dohody o spolupráci v tomto regióne.

Cieľom spolupráce krajín Višegrádu patrí predovšetkým obnova štátnej suverenity, demokracie a slobody, likvidácia pozostatkov totalitného systému, budovanie parlamentnej demokracie a moderného právneho štátu, vybudovanie moderného trhového hospodárstva a úplné zapojenie sa do európskeho politického, hospodárskeho, bezpečnostného a právneho systému. Hlavným poslaním tejto spolupráce však bolo vzájomne si pomôcť pri integrácii do Európskej únie a Severoatlantickej aliancie.

Aj napriek optimistickým očakávaniam pri zrode Višegrádskeho spoločenstva stredoeurópskych národov však táto myšlienka nemala dlhého trvania.

Spolupráca štátov Višegrádskej trojky zaujímavá najmä v oblasti bezpečnosti a hospodárstva, pretože svoju činnosť ukončili organizácie RVHP a Varšavská zmluva. Ich ďalšia vzájomná spolupráca sa orientovala na hospodársku a politickú kooperáciu. Štáty Višegrádskej trojky podpísali koncom roka 1992 Dohodu o stredoeurópskej zóne voľného obchodu (CEFTA).

Napriek tomu, že posuny v medzinárodnom meradle mali tendenciu k prehľbovaniu spolupráce v regionálnom meradle, čoraz väčší skepticizmus predstaviteľov českej vlády od roku 1993 voči stredoeurópskej integrácii sa stal brzdou jej ďalšieho rozvoja. Český premiér Václav Klaus prirovnal Višegrádsku štvorku ku „klubu chudákov“ a „umelému výtvoru Západu“. Česká republika sa stavala proti väčšej koordinácii politík v rámci višegrádskeho zoskupenia, a to aj v takej citlivej otázke, akou bol vstup do NATO a Európskej únie.

V porovnaní ekonomických ukazovateľov bola Česká republika oproti Maďarsku, Poľsku a Slovensku najúspešnejšia. Na začiatku roku 1994 po summite Partnerstvo za mier v Prahe sa česká vláda už otvorene dištancovala od akejkoľvek Višegrádskej spolupráce. Poľská a maďarská vláda sa snažili v regionálnej spolupráci pokračovať aj bez Českej republiky. Na Slovensku počas roku 1994 boli tri vlády, čo tiež znemožňovalo aktívnu participáciu na práci zoskupenia.

Obrat vo Višegrádskej spolupráci nastal až po sérii parlamentných volieb v roku 1998, keď si nová česká vláda pod tlakom ekonomickej situácie a stavu vyjednávania o členstvo v Európskej únii uvedomila nevyhnutnosť regionálnej kooperácie. V máji roku 1999 sa v Bratislave na rokovaní krajín Višegrádskej štvorky dohodli predsedovia vlád na ôsmich oblastiach konkrétnej spolupráce vrátane zahraničnej politiky, vnútorných záležitostí štvorky, ekonomiky, vedy a techniky a životného prostredia. Inštitucionálne bolo dohodnuté pravidelné jednorôčné riadne stretnutie a tiež séria neformálnych stretnutí.

Jednou z najdôležitejších iniciatív predznamenujúcou návrat krajín Višegrádskej štvorky ku koordinácii postupu v politickej oblasti predstavuje spoločné politické

Tatranské prehlásenie prezidentov z decembra 1999.¹⁹ Ďalej to bol summit premiérov v júni 2000 v Prahe, kde bola vydaná spoločná deklarácia členských štátov a bol založený Medzinárodný višegrádsky fond. Ten má prispievať k realizácii projektov rozvoja a spolupráce v oblasti Višegrádskeho zoskupenia. Úplne zvláštnym javom bolo spoločné prehlásenie predsedov vlád Višegrádskej štvorky k prípadu rakúskej blokády českých hraníc na protest voči spusteniu jadrovej elektrárne Temelín. Šéfovia exekutívy Poľska, Slovenska, Maďarska a Českej republiky jednoznačne odsúdili opakovanú nepovolenú blokáciu českých hraníc rakúskymi ekologickými aktivistami a vyhlásili, že v prípade opakovania blokád sú ochotní podniknúť spoločnú akciu – blokádu hraníc Rakúska.

So spoločným postupom vlád členských štátov Višegrádskej štvorky v otázke Temelína ostro kontrastuje udalosť z februára 2002, keď maďarský ministerský predseda Viktor Orbán na štátnej návšteve v centrále Európskej únie prehlásil na adresu Českej republiky, že Benešove dekréty sú nezlučiteľné s právom Európskej únie a že by ich preto mala Česká republika zrušiť. Toto maďarské prehlásenie vyvolalo vlnu protestov nielen z Prahy, ale aj z ostatných stredoeurópskych krajín.

Višegrádska spolupráca je položená na medzivládnych štruktúrach bez inštitucionalizácie. Predstavitelia Višegrádskej skupiny argumentujú tým, že inštitucionalizáciou by sa vytvoril nový blok a radšej zvolili voľnejšie zoskupenie bez priamych záväzkov.

Zaujímavú štúdiu priniesol začiatkom marca 2002 Inštitút pre verejné otázky. V prieskume verejnej mienky mapoval pohľad občanov krajín V-4 na znalosť samotného pojmu Višegrad. Z výskumov vyplynula skutočnosť, že na jednej strane v Slovensku je tento pojem známy viac ako 80 % a vôbec o ňom nepočulo len 8% respondentov, v Českej republike neznalosť pojmu sa prejavila u 24%, v Maďarsku 36% a v Poľsku až u 46% opýtaných. Aj tento údaj jednoznačne dokazuje, že práve Slovensko je tou krajinou, ktorá najviac potrebuje okolo seba dobrých susedov a partnerov v procese európskej a transatlantickej kooperácie.

Visegrádsky priestor je so svojou rozlohou takmer 534 tisíc kilometrov štvorcových porovnateľne veľký ako Francúzsko a žije na ňom viac ako 60 miliónov obyvateľov. Toto spoločenstvo by malo vytvárať platformu na synergický efekt, keď štyri štáty môžu priniesť lepšie výsledky ako jednotlivé riešenia problémov. Najväčším rizikom je skutočnosť, že kedykoľvek ho môže ktorýkoľvek z najvyšších ústavných činiteľov týchto krajín odignorovať a tak ho vlastne pochovať.

J. Vykoukal vo svojej knihe *Visegrád* definuje štyri národné Višegrády takto:

1. Pre Slovensko je typický inštrumentalizmus, pragmatizmus a esencializmus, t. j. Bratislava je v pozícii, keď Višegrád predstavuje pre ňu životnú potrebu a nutnosť a musí mu dávať prioritu (tiež preto, aby vytlačilo aj tak silno prítomný prvok vo svojej predchádzajúcej politickej orientácii), pretože regionálny rozmer je tým dôležitým rozmerom, cez ktorý je Slovensko evidované – v tomto zmysle pripomína slovenská situácia pobaltské krajiny

2. Pre Poľsko je typický inštrumentalizmus, pragmatizmus a funkcionalizmus, t. j. Varšava je v pozícii, keď Višegrád potrebuje ako funkciu svojho postupu do západného sveta a je nútená kombinovať regionálny a európsky moment, pretože

¹⁹ V tomto spoločnom Tatranskom prehlásení prezidentí troch krajín Višegrádu plne podporili snahu Slovenska o prijatie do NATO a Európskej únie

regionálna dimenzia a geopolitické postavenie umožňujú opticky zväčšiť význam Poľska pre Európsku úniu, v porovnaní s maďarskou pozíciou je však geopolitické postavenie Poľska triumfom relatívnym a nenaplneným, jeho hodnota závisí na vzťahoch medzi euroatlantickým svetom a Ruskom

3. Pre Maďarsko je typický inštrumentalizmus, pragmatizmus a paralelizmus, t. j. Budapešť je v pozícii, keď Višegrád nepotrebuje v podstate, ale za účelom kombinovania a vyvažovania dvoch paralelných línií regionálneho a európskeho, resp. euroatlantického pohybu, pričom sa málo vidí, že v porovnaní s veľkým poľskom, ktorému sa automaticky prisudzuje enormný geopolitický význam, je to práve Maďarsko, ktoré vďaka americkej vojenskej prítomnosti získalo veľký tromf, ktorého hodnota je však zase relatívna s ohľadom na perspektívu možného rozširovania NATO smerom na Balkán

4. Pre Českú republiku je typický inštrumentalizmus, pragmatizmus a minimalizmus, t. j. Praha je v pozícii, keď Višegrád nepotrebuje, pokiaľ to po nej niekto nebude chcieť, a súčasne môže Višegrád podporovať a rozvíjať pre svoje vlastné potreby, z čoho vyplýva pomerne široký register možností zahrňujúci a kombinujúci bilateralitu, spoluprácu v rámci CEFTA, Višegrád ako „predúniovú školu“ integrácie s istou až voľnosťou vo vzťahu ku stredoeurópskemu regiónu.²⁰

Stredoeurópska zóna voľného obchodu – CEFTA

Po zániku RVHP hľadali štáty strednej Európy alternatívu k tejto ekonomickej organizácii. Tou sa stala Dohoda o stredoeurópskej zóne voľného obchodu (CEFTA-Central European Free Trade Agreement), ktorá bola podpísaná Maďarskom, Poľskom a nástupníckymi krajinami po Česko-Slovensku²¹ v decembri 1992 a do platnosti vstúpila v marci 1993. Dohodou o CEFTA sa vytvorila platforma pre uľahčenie regionálneho obchodovania. Idea konštituovania CEFTA vychádzala z nutnosti fungovania socio-ekonomických systémoch v jednotlivých krajinách. Dôležitým sa ukázalo aj vedomie, že vzájomné súperenie v snahe o čo najskorší vstup do Európskej únie by mal charakter hry s nulovým súčtom, pri ktorom by nebolo prakticky víťaza, ale porazených by mohlo byť viacero. Naopak, úspešná regionálna spolupráca stredoeurópskych štátov mala demonštrovať predstaviteľom Európskej únii všestrannú pripravenosť na integráciu do existujúcich európskych štruktúr.

Súčasne zrejme členské štáty CEFTA špekulovali nad možnou technickou a finančnou podporou Bruselu na zlepšenie infraštruktúry v rámci regionálnej spolupráce, ako aj nad možným vyjednávaním

Už v roku 1992 Európska únia uzavrela asociačné dohody s jednotlivými štátmi tohoto, čo okrem iného znamenalo aj nezanedbateľnú technickú a finančnú podporu zo strany bruselskej administratívy. Na druhej strane, možno až paradoxne, vzájomný obchod medzi týmito krajinami bol poznamenaný väčším množstvom obchodných prekážok, ako obchod medzi stredoeurópskymi štátmi a Európskou úniou.

Súčasťou dohody o vytvorení CEFTA sa stala aj deklarácia, na základe ktorej boli začaté jednania o znižovaní colných a mimocolných prekážok obchodu nielen pri priemyselnej, ale aj poľnohospodárskej produkcii.

Aj v rámci CEFTA bola odmietnutá hlbšia inštitucionalizácia, a to z rovnakých dôvodov ako pri Višegrádskej spolupráci. Jediným orgánom vytvárania oblasti voľného

²⁰ Pozri bližšie Vykoukal, J.: Visegrad, s. 364

²¹ s účinnosťou od 1. 1. 1993 sa nimi stali Česká republika a Slovenská republika, samotnú zmluvu podpísali ešte zástupcovia Česko-Slovenska

obchodu sa stal Spoločný výbor a každoročný summit predstaviteľov členských krajín. Až v roku 1998 bol napríklad predložený návrh na mechanizmus riešenia sporov v rámci CEFTA. CEFTA sleduje v prvom rade úsilie o liberalizáciu vzájomného obchodu a zosilnenie koordinácie v ďalších oblastiach ekonomiky.

Činnosťou CEFTA boli inšpirované aj ostatné krajiny v juhovýchodnej Európe a v Pobaltí, čo prejavili žiadosťami o prístupenie k tejto forme spolupráce. Doteraz boli za nových členov prijatí Slovinsko (január 1996), Rumunsko (jún 1997) a Bulharsko (január 1999). Ďalšími záujemcami o členstvo v CEFTA sú najmä Estónsko, Lotyšsko, Litva, Chorvátsko, Macedónsko a Ukrajina.²²

Stredoeurópska iniciatíva

Popri doterajších formách stredoeurópskej spolupráce (Višeegrádske zoskupenie a CEFTA) vznikol širší rámec Stredoeurópskej iniciatívy v regióne strednej a juhovýchodnej Európy. Stredoeurópska iniciatíva býva zvyčajne vnímaná ako kooperatívna štruktúra regiónu strednej Európy a regiónu juhovýchodnej Európy.²³

Stredoeurópska iniciatíva bola iniciovaná ako transformácia Pracovnej skupiny Alpy - Jadran na stretnutí ministrov zahraničných vecí Juhoslávie, Talianska, Rakúska a Maďarska v Budapešti v novembri 1989 (prvé označenie bolo Quadragonala - Alpsko-dunajská únia alebo Iniciatíva štyroch). Na ďalšom stretnutí ministrov zahraničných vecí v Bratislave v roku 1990 bolo za člena prijaté Česko-Slovensko a Quadragonala bola premenovaná na Pentagonálu. Na nasledujúcom stretnutí šéfov vlád v Benátkach v auguste 1990 získali Bulharsko a Rumunsko štatút pozorovateľa.

O rok neskôr v júli 1991 na stretnutí v Dubrovniku bolo za člena prijaté Poľsko a Pentagonála sa premenovala na Hexagonálu. V roku 1992 v dôsledku rozpadu Juhoslávie sa opäť zvýšil počet jej členov na deväť (rozšírením o Slovinsko, Chorvátsko a Bosnu a Hercegovinu) . Hexagonála sa tak premenovala a už ustálila na názve Stredoeurópska iniciatíva. Mala poskytnúť priestor pre riešenie regionálnych problémov, prispieť k politickej a ekonomickej spolupráci, rozvoju cezhraničnej spolupráce, a podporiť celkovú stabilitu v celom regióne.

Stredoeurópska iniciatíva je obdobne ako ostatné regionálne spoločenstvá slabo inštitucionalizovaná. Dominantnými sa stali ekonomické a sociálne témy a jej snahou je pomôcť úspešnej ekonomickej transformácii členských štátov a vzájomnej komunikácii. Za viac ako desaťročie existencie získala Stredoeurópska iniciatíva významnú politickú úlohu. V jej rámci sa stretávajú členovia Európskej únie, NATO, ako aj kandidáti na členstvo v týchto organizáciách.

Práve charakter členských štátov odlišuje Stredoeurópsku iniciatívu od CEFTA. Ak by sme mohli CEFTA označiť za ôklub potencionálne úspešných krajín“, členské štáty Stredoeurópskej iniciatívy z regiónu strednej a juhovýchodnej Európy predstavujú spoločenstvo s rôznym štádiom transformácie v ekonomickej a politickej oblasti.

Jednou z významných záležitostí, ktoré umožnila Stredoeurópska iniciatíva, bola opätovná integrácia ex- juhoslovanských vojnou rozbitých štátov do medzinárodnej komunity (Chorvátsko, Bosna a Hercegovina), ich demokratizácia (Republika Srbsko a Čierna Hora, prijatá za člena v roku 2000), rekonštrukcia a rehabilitácia.

²² Najväčší problém z hľadiska ekonomickej zóny vyvstane od 1. 15. 2004, keď väčšina členských krajín CEFTA vstúpi do Európskej únie, ale napríklad Rumunsko a Bulharsko nie

²³ Členskými štátmi Stredoeurópskej iniciatívy sú: Bielorusko, Bulharsko, Poľsko, Česká republika, Slovensko, Ukrajina, Maďarsko, Rakúsko, Taliansko, Republika Bosna a Hercegovina, Chorvátsko, Slovinsko, Albánsko, Macedónsko, Republika Srbsko a Čierna Hora, Rumunsko a Moldavsko)

Literatúra:

- CABADA, L. a kol.: *Perspektívy regionu strednej Evropy*. Západočeská univerzita. Plzeň 2002
- CSÁNYI, P.: *Centrum osmanskej moci na Slovensku*. In: *Perspektívy štúdia a výskumu v spoločenských vedách*. UCM. Trnava 2004.
- DULEBA, A.: *Koniec súčasnej strednej Európy ?* IVO. Bratislava 1998.
- FANO, S. (ed.): *Slovenské dejiny v dejinách Európy*. AEP. Bratislava 1997.
- HNÍZDO, B.: *Mezinárodní perspektivy politických regionů*. ISE. Praha 1995.
- HODŽA, M.: *Federácia v strednej Európe*. Kalligram. Bratislava 1997.
- HORVÁTH, P.: *Stredná Európa ako líder v procese integrácie do Európskej únie*. In: *Slovensko v zrkadle Európskej únie*. SAPS. Prešov 2002, s. 27 – 32.
- HORVÁTH, P.: *Die politischen Dimensionen der EU-Erweiterung*. In: *Sozialwissenschaftliche Kontexte der europäischen Integration*. Juhočeská univerzita. České Budějovice 2002, s. 52 – 55.
- HORVÁTH, P.: *Politické dimenzie rozširovania Európskej únie v stredoeurópskom priestore*. In: *Evropská dimenze výchovy k občanství*. Juhočeská univerzita. České Budějovice 2002, s.110 – 115.
- HUNTINGTON, S.P.: *Střed civilizací*. Rybka Publisher. Praha 2001.
- KOVÁČ, D.: *Dějiny Slovenska*. NLN. Praha 1999.
- KREJČÍ, O.: *Český národní zájem a geopolitika*. Universe. Praha 1993.
- KREJČÍ, O.: *Geopolitika stredoevropského prostoru*. Ekopress. Praha 2000.
- KUČERA, R.: *Kapitoly z dějin střední Evropy*. ISE. Praha 1992.
- LIPTÁK, L.: *Slovensko v 20. storočí*. Kalligram. Bratislava 1999.
- PÁSTOR, Z.: *Politické dejiny strednej Európy*. FPVMV UMB. Banská Bystrica 2002.

|